

HENRI STAHL, DOUĂ GENERAȚII, TATĂL ȘI FIUL, ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

IRINA STAHL*

ABSTRACT

HENRI STAHL, TWO GENERATIONS, FATHER AND SON, DURING WORLD WAR I

The article recounts major life experiences of the two Henri Stahl, father and son, in the period just prior to and during the difficult years of World War I. Seen through the sparse and sometimes vaguely outlined background of the nascence of sociology as a science in Romania, one gains insight into the future sociologist Henri H. Stahl. Although focus is placed upon the father, who was actively involved in the military conflict and whose emotional account of the Porumbacu battle is to be found in the Annex, several defining events in Henri H. Stahl's early life are emphasized. Among those are: his first fieldwork experiences in the company of his father in the preliminary years of World War I; his first indirect contacts with a Romanian village and peasants viewed through volumes and journals from his father's library (many inscribed in the *Sămănătorism* – "The Sower" movement); his eventual direct contact with peasant life through the military orderly Iordache and his wife, Voica, both from the village Fălăstoaca in Giurgiu County. The article thus focuses on lesser known aspects of the life of sociologist Henri H. Stahl, the experiences, events and encounters that marked his childhood and formative teenage years and ultimately played a role in determining his evolution into a researcher of rural life.

Keywords: Henri Stahl, Henri H. Stahl, origins of Romanian sociology, World War I.

INTRODUCERE

Dramaticile evenimente cauzate de Primul Război Mondial au lăsat o amprentă profundă asupra societății românești, marcând mai multe generații. Paradoxal, tocmai în acest context sociologia prinde tot mai pregnant contur și se instituționalizează, ca reacție, dar, totodată, și ca o soluție de ieșire din criză.

* Assistant researcher, The Institute of Sociology, Romanian Academy, Bucharest; e-mail: irinastahl@yahoo.fr.

„**Revista română de sociologie**”, serie nouă, anul XXIX, nr. 3–4, p. 357–383, București, 2018

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

Familia Stahl, emigranți de origine franco-germană, stabiliți de trei generații la București și perfect integrați în societatea românească, la dezvoltarea căreia își aduseseră deja contribuția, va fi și ea prinsă în vârtoarea evenimentelor. Henri Stahl, tatăl, stenograf și scriitor, va lua parte activ la confruntare, fiind rănit și remarcându-se prin faptele de bravură, pentru care va fi distins cu ordinul „Coroana României” cu spade. Stenograf-revizor la Camera Deputaților, el va urma Parlamentul României refugiat în Rusia, de unde va reveni în primăvara anului 1918. Pentru Henri Stahl fiul, viitorul sociolog, războiul va marca trecerea de la copilărie la adolescență. Anii de lipsuri, ocupația germană, exemplul tatălui și atmosfera din sânul familiei vor avea o contribuție hotărâtoare la definirea personalității sale. Războiul va prilejui însă și primele contacte ale tânărului orașean cu lumea satului românesc. Acestea vor juca un rol hotărâtor în evoluția sa ulterioară, de cercetător al vieții rurale.

HENRI STAHL, FIUL – PRIMUL CONTACT CU REALITATEA DE TEREN

În data de 8 aprilie 1910, Dimitrie Gusti susținea în aula Universității din Iași prelegerea introductivă a cursului *Introducere în cursul filosofiei grecești, etică și sociologie* (Gusti, 1934: 24–41). Proaspăt numit profesor agregat la Catedra de Istorie a Filosofiei Grecești, Etică și Sociologie de la Facultatea de Litere și Filosofie, el va expune cu această ocazie unele dintre ideile sale cu privire la sociologie și etică, evocând, pentru prima dată, și posibilitatea efectuării de cercetări monografice în România (Țenovici, 2014: 49). Sociologia, ca materie de învățământ, prindea contur.

În același an, 1910, Henri Stahl publica volumul *Bucureștii ce se duc*¹, o istorie a orașului, scrisă cu mult umor și nostalgie față de trecutul urbei. Cartea era rezultatul unei minuțioase munci de documentare, în care sursele istorice (documente, hărți, studii) fuseseră completate cu informații rezultate din cercetarea directă, de teren. În frecvențele sale descinderi prin oraș, Henri Stahl obișnuia să își ia cu el copiii, pe Henriette Yvonne, viitoarea scriitoare, și pe Henri, viitorul sociolog. De altfel, cei doi sunt adeseori vizibili în fotografiile originale ce ilustrează volumul². Odată întorși acasă, îi îndemna să alcătuiască mici texte,

¹ Tipografia „Neamul Românesc”, Societate pe Acțiuni, Vălenii de Munte, 216 p. Volumul este „isprăvit la 23 (5) septembrie 1909”, după cum notează autorul pe unul din exemplarele sale. O a doua ediție este tipărită în 1935: București: E. Marvan, 319 p. Adăugită, aceasta conține un număr aproape dublu de ilustrații și capitole față de prima ediție (175 de ilustrații și 24 capitole, față de prima, cu 93 ilustrații și 13 capitole).

² În anii '30, Henri Stahl dispune de una din cele mai bogate colecții de fotografii din Bucureștii finului de secol XIX – început de secol XX. Acest lucru rezultă dintr-o scrisoare adresată de Primarul General al Capitalei, Al. Donescu, în 1935, prin care îi solicită sprijinul în ilustrarea pavilionului care înfățișează evoluția orașului, din cadrul expoziției urbanistice din Parcul Carol (*Arhiva Familiei Stahl* – scrisoarea nr. 61 din 19 februarie 1935). În casa sa din strada Izvor, Henri

„compuneri”, despre ceea ce văzuseră și făcuseră. Micul Henri este fascinat de munca tatălui său și mai cu seamă de ușurința cu care acesta reușea să intre în vorbă cu oricine, să se facă înțeles și să-și atragă, prin gesturi simple, simpatia interlocutorilor. Peste ani, el avea să își amintească de aceste prime experiențe de teren și de cele învățate de la tatăl său cu această ocazie:

„Avea [tata – *n. ns.*, I.S.] un dar deosebit de a sta de vorbă cu oamenii simpli, bătrâni și tineri, câștigându-i prin simplitatea cu care le sta la egalitate, vorbind pe limba lor, în duhul mentalității lor. Îmi aduc aminte, că pentru a capta bunăvoința unor copii (cea mai bună cale pentru a o căpăta și pe a părinților), le împărțea zaharicale cumpărate de la negustorii ambulanți de pe vremuri. De el mi-am adus aminte, mult mai târziu, când, vrând să adun o ceată de copii, ca să aflu dacă în regulile lor de joacă există sau nu prilejul unui studiu al <dreptului> copilăresc, am înălțat pe unul din dealurile satului un zmeu măreț, care a jucat rolul de magnet pentru o întreagă droaie de copii, mai mici și mai mari.

Dar pasiunea lui era mai ales reconstituirea a ce fusese cândva Bucureștii. Cu hărți vechi în minte, cutreiera mahalalele, vorbea cu bătrânii, strângea informații, având în special o deosebită plăcere în citirea pisanilor de prin biserici și a epitafelor de pe morminte. De la el am învățat tehnica prin care se pot scoate copii de pe inscripțiile săpate în piatră. Folosea hârtie groasă și negru de fum. Ulterior, am recurs la pasta de hârtie muiată, din care obțineam un mulaj negativ, folosit apoi pentru turnarea în ghips a inscripției. Mai târziu, ca adolescent și apoi ca om matur, l-am însoțit în excursiile lui <monografice>, când a strâns materialul pentru scurtele lui schițe despre localități ca Breaza sau Covasna” (Stahl, H.H., 1981: 16–17).

Darul de a vorbi cu oameni și de a dobândi încrederea interlocutorilor săi va fi transmis și fiului, poate în parte și datorită exemplului oferit de tată. Atunci când se afla pe teren, mulți ani după cele descrise mai sus, sociologul Henri H. Stahl reușea, atât prin aspect, cât și prin vorbe, să fie luat de țărani și negustori drept unul de-al lor. De altfel, recomandarea sa în cazul cercetărilor „de unul singur” era aceea de a fi „cât mai discret cu putință, până la dispariția ta în mijlocul masei anonime (...). Meseria anchetatorului singuratic – afirma el – are în ea ceva cameleonic, căci te silește să umbli îmbrăcat cam la fel ca ei, să imiți felul lor de a fi și de a te purta, de a vorbi și, mai ales, să știi să taci, să ascuți fără să pari a o face și să te prefaci că ascuți, când ți-e gândul în altă parte” (*Ibidem*: 231). Henri H. Stahl păstra cu bună știință izul țărănesc al limbii pe care o vorbea, convins fiind de covârșitoarea însemnătate a stilului, a vocabularului și a sintaxei, în înțelegerea țărănilor. Greutatea cea mare, afirmă el în amintirile sale, rămâne aceea „de a nu confunda stilul țărănesc cu cel cult” și „de a găsi o modalitate de trecere, fără trădare, de la unul la celălalt” (*Ibidem*: 268–269).

Stahl dispunea de o cameră special amenajată în studio fotografic. După moartea sa, Blanche Stahl va dona toate clișeele fotografice cu aspecte din București săptămânalului *Gazeta Municipală* (cf. *Gazeta Municipală*, anul XI, nr. 533, 9 august 1942, p. 2).

În octombrie 1910 Henri Stahl junior împlinea nouă ani. Locuia, împreună cu familia, pe strada Izvor din București, unde se mutaseră după închiderea școlii de fete conduse de bunica sa paternă, Irma Stahl. Institutul francez de fete „Irina Stahl” (în franceză, *Institut français de jeunes filles „Irène Stahl”*)³ se închisese, cel mai probabil, în 1907⁴. Noua locuință fiind neîncăpătoare, *bonne-maman* și micul Henri locuiau într-o casă învecinată, venind zilnic să ia masa în familie (Cristea, 1996: 211). Situația a durat până prin 1913–1915, când frumoasa grădină cu trandafiri a casei din strada Izvor nr. 129 va fi sacrificată pentru construirea unei case noi, din cărămidă, în stil românesc, cu „turlă-observator astronomic” (Stahl, H., 1935: 237) și fațadă la stradă. Printre hârtiile păstrate cu grijă de *bonne-maman* se mai găsesc încă bilețele de hârtie refolosită, cu stenograme pe verso, pe care micuțul Henri îi adresa, cu litere nesigure, cuvinte tandre, în franceză⁵. Mai reține atenția și un desen, însemnat pe verso cu mențiunea: *Premier dessin de Ricu, 1910*. Executat în creion și mină de creion rasă, pe alocuri colorat în roșu și albastru, acesta reprezintă un general din armata română. Desenul abundă în detalii, semn al unei inteligențe precoce: generalul, înfățișat din profil, pășește mândru către stânga; poartă mustață și ține în gură o pipă, este îmbrăcat într-o manta cu guler albastru și mulți nasturi, încinsă cu o centură roșie, de care sunt atârinate două pistoale și un pumnal; în mâna stângă ține sabia, vârâtă în teaca prevăzută la vârf cu o rotiță; pe cap poartă un chipiu roșu cu panaș; fumul pipei se înalță, învăluindu-i fața. Dincolo de interpretarea psihologică, desenul indică apropierea războiului (*Figura nr. 1*).

Figura nr. 1 – Desen, însemnat pe verso, cu scris îngrijit, de Irma Stahl: „Premier dessin de Ricu, 1910”.

³ *Anuarul Bucureștilor pe anul 1904*, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, București, 1904, p. 149.

⁴ Instituția figura încă în *Anuarul Bucureștilor pe anul 1906*, București, 1906, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, p. 147–148.

⁵ *Arhiva Familiei Stahl*.

Anticipând vremurile grele ce aveau să vină, în februarie 1912, Henri Stahl senior comandă mai multe portrete de familie institutului fotografic „Fotoglob”. Cei doi soți, împreună cu copiii, pozează reținut în fața fotografului (*Figurile nr. 2 și nr. 3*).

Figura nr. 2 – Henri Stahl împreună cu familia. De la stânga la dreapta: fiica sa Henriette Yvonne, Henri Stahl, fiul său Henri și soția sa Blanche (7 februarie 1912).

Foto: „Fotoglob Institut Modern Fotografic”, Bulevardul Academiei 3, București.

Figura nr. 3 – Henri Stahl împreună cu soția sa, Blanche (7 februarie 1912).

Foto: „Fotoglob Institut Modern Fotografic”, Bulevardul Academiei 3, București.

În vara aceluiași an, alte fotografii, luate de această dată cu aparatul propriu, îl înfățișează pe Henri Stahl în uniformă de campanie, în curtea plină de verdeață a casei sale din strada Izvor (*Figurile nr. 4, 5, 6 și 7*). În piept poartă bareta medaliei jubiliare „Carol I”, acordată în 1906 militarilor și funcționarilor publici, cu ocazia împlinirii a 40 de ani de domnie a suveranului. El pozează decontractat, alături de ordonanță și de copiii săi, ce se joacă, lipsiți de griji. Este vremea campaniilor anuale de vară, anterioare războaielor balcanice (*Figura nr. 8*).

Figura nr. 4 – Henri Stahl, locotenent de infanterie, în uniformă de campanie, model 1912 (probabil vara anului 1912).

Figura nr. 5 – Henri Stahl, în uniformă de locotenent de infanterie, în grădina casei sale din strada Izvor, alături de o ordonanță (probabil vara anului 1912).

Figura nr. 6 – Henri Stahl, în uniformă de locotenent de infanterie, în grădina casei sale din strada Izvor. În fundal, fiul său Henri, viitorul sociolog (probabil vara anului 1912).

Figura nr. 7 – Henri Stahl, în uniformă de locotenent de infanterie, citind ziarul în curtea casei sale din strada Izvor. La picioarele lui, fiul și fiica sa se joacă cu un câine (probabil vara anului 1912).

Figura nr. 8 – Fotografie de grup, cu ofițeri și soldați. Henri Stahl, locotenent de infanterie, se află în centrul imaginii, cu mâinile în șold (probabil anul 1912).

HENRI STAHL, TATĂL – EROUL DE LA PORUMBACU

Henri Stahl se naște la București în data de 29 aprilie 1822⁶. Toată viața va declara însă că s-ar fi născut în ziua de 10 mai 1877, dată la care, după calendarul iulian, regele Carol I semnase actul ce proclama independența României. Convertirea forțată a datei de naștere, conform calendarului gregorian (care va intra în vigoare abia la 1 aprilie 1919), în așa fel încât să coincidă cu data semnării actului de independență, spune multe despre convingerile celui care și-a pus viața în slujba țării sale de adopție.

Tatăl lui Henri este Joseph Stahl (1820–1890), supus prusac originar din Ingolstadt⁷, ce se stabilește în capitala valahă în preajma anului 1850. Mama, Elise Virginie Irma, născută Niard (1836–1928) este franțuzoaică din Caen (Normandia). După sosirea sa la București, Joseph Stahl face parte din Garda Orășenească, contribuie la organizarea serviciului de telegraf și al Poștei Române⁸ și lucrează ca „magistrat translator”, după cum obișnuia să se semneze pe publicațiile sale. Poliglot, el se dedică însă mai cu seamă predării limbilor străine. În cursul vieții va scrie numeroase manuale de limbă și dicționare, tipărite la București, începând cu 1853⁹. În 1881, deschide o școală germană de fete, ce se va bucura de o oarecare faimă. În 1889, conducerea instituției va fi preluată de soția sa Irma Stahl¹⁰, ce o transformă într-o școală franceză¹¹.

Rămas orfan de tată de la vârsta de doisprezece ani, Henri Stahl este de timpuriu pasionat de găsirea unui sistem grafic care să îi permită să scrie la fel de repede ca vorbirea¹². În clasa a treia de liceu găsește la un anticariat prima carte de stenografie adevărată (Protopopescu, 1891), ce folosea însă un alfabet stenografic complicat și greoi. Câțiva ani mai târziu, avea să descopere, din întâmplare, alfabetul preotului francez Émile Duployé. În 1898 scoate prima sa carte de stenografie: *Stenografia Duployé adaptată limbii române de Henri Stahl*¹³. În timp,

⁶ *Arhiva Familiei Stahl* – Primăria Municipiului București, Sectorul Galben, Oficiul Central de Stare Civilă, Extract din registrul actelor de naștere pe anul 1877, nr. 157, din 30 aprilie 1877. În document, prenumele copilului este Heinrich.

⁷ *Arhiva Familiei Stahl – Testimonium baptismi/Certificat de botez*, tom. Vc., fol. 418, nr. 189, emis de Arhiepiscopia Catolică București, Parohia Bisericii Bărăția, nr. 735 din 20 august 1940.

⁸ *Arhiva Familiei Stahl* – Consiliul de Recensament al Gardei Orășenești, Act de escludere nr. 1358 din 12 iulie 1866, în care se menționează că este eliberat din serviciul gardei, pe timpul cât va ocupa funcția de ampoiast la Divizia Contabilității la Telegraf.

⁹ Prima carte a lui Joseph Stahl tipărită la București este *Kleine Walachische Sprachlehre für Deutsche*, 1853 (Ștrempel, 1996: 336).

¹⁰ *Anuarul Bucurescilor pe anul 1889–1890*, Tipografia Carol Göbl, Bucuresci, 1889, p. 40.

¹¹ Școala doamnei Stahl se bucura de aprecierea comunității franceze, dovadă certificatul emis de Legația Republicii Franceze la București, la 25 iulie (6 august) 1896 – *Arhiva Familiei Stahl*.

¹² Henri Stahl relatează cum i-au rămas întipărite în minte cele povestite de tatăl său despre fratele acestuia, starețul unei mănăstiri din Ingolstadt (Bavaria), care scria la fel de repede pe cât vorbea cineva și care își pregătea predicile cu ajutorul stenografiei. Vezi Stahl, H., 1941b: 193–196.

¹³ Paris, Imprimerie P. Mouillot.

va crea propriul sistem original de stenografie, pe care îl va publica în 1908 (Stahl H., 1908).

După obținerea examenului de bacalaureat (1897), Henri Stahl se înscrie la Facultatea de Litere a Universității din București, urmând în paralel și cursurile Facultății de Drept (Stahl, H., 1941b: 196). Aici îi va avea ca profesori pe Dimitrie Onciul, Ovid Densușianu, Titu Maiorescu și mai ales pe Nicolae Iorga, al cărui colaborator apropiat și prieten va fi timp de 25 de ani, până la dispariția acestuia din urmă. Ca student, folosește stenografia pentru a-și pregăti mai bine cursurile. În același timp, le multiplică prin tehnica poligrafiei, ceea ce îi aduce un venit considerabil mai mare decât meditațiile private (*Ibidem*: 196).

În 1899 Henri Stahl își întrerupe temporar studiile, pentru a presta serviciul militar. Armata o va face la Regimentul 6 „Mihai-Viteazul”, din Cotroceni. Un an mai târziu, cere împământinirea, ce îi este acordată, prin lege, la data de 6 martie 1900¹⁴. În același an câștigă concursul de stenograf la Senat, fiind cap de listă (*Ibidem*: 196). Postul este bine plătit, ceea ce îi aduce, în fine, un oarecare confort financiar. Pentru scurt timp lucrează și ca secretar al avocatului și omului de stat Take Ionescu.

În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, la școala familiei Stahl este angajată ca profesoară Blanche Alexandrine Bœuve (1874–1953), o tânără franțuzoaică din Argentan (Normandia), ce sosise la București însoțită de fiul său de câțiva ani, Gaston. Henri Stahl se îndrăgostește de noua sosită, cu care se va căsători în 22 februarie (7 martie) 1901¹⁵. Toți cei trei copii ai familiei: Gaston, Henriette și Henri vor deveni nume marcante ale culturii românești, fiecare distingându-se într-un domeniu aparte. Gaston Bœuve (1894–1969), ce va publica sub pseudonimul Șerban Voinea, va deveni un cunoscut teoretician și lider al social-democrației românești. Avocat de profesie, el va face carieră în diplomație, fiind pentru o vreme ambasador al României la Berna. Henriette Yvonne (1900–1986) va deveni o figură marcantă a literaturii române. Henri (1901–1900), ce își va adăuga la maturitate inițiala tatălui, pentru a se distinge de acesta, va deveni unul din membri marcanți ai școlii sociologice conduse de Dimitrie Gusti.

În ajunul războiului, Henri Stahl este funcționar public, angajat ca stenograf-revizor la Camera Deputaților. Această poziție o ocupase prin concurs, încă din 1903, „într-o vreme când vacanțele parlamentare nesfârșite făceau din meseria de stenograf o slujbă ideală și bine retribuită” (*Ibidem*: 196). Pentru a-și întreține familia, nopțile, între ora unu și șase dimineața, lucra ca redactor-stenograf la Agenția Telegrafică Română (viitoarea Rador și actuala Agerpres), post obținut

¹⁴ Împământinirea s-a acordat prin legea cu articol unic, votată și adoptată de corpurile legiuitoare și promulgată prin Decretul Regal nr. 1010, publicată în *Monitorul Oficial*, nr. 3. 30, 9 (22) mai 1900. Decizia a fost reconfirmată și întărită printr-o diplomă semnată de Carol I, *Arhiva Familiei Stahl* – Diplomă Regală de confirmare a împământinirii, nr. 2713 din 26 mai 1900.

¹⁵ *Arhiva Familiei Stahl* – Municipiul București, Primăria Sectorului I Galben, Oficiul Central de Stare Civilă, Extras din Registrul actelor de căsătorie pe anul 1901, nr. 249 din 22 februarie (7 martie) 1901.

datorită celor șapte limbi străine pe care le stăpânea. În restul timpului era profesor la Școala Superioară de Război, la Școala Militară de Ofițeri de Infanterie și Școala Militară de Artileri, Geniu și Marină.

Fără să se amestece în politică, Henri Stahl era conștient de prefacerile pe cale să se înfăptuiască. În vara anului 1914, le spune copiilor săi o frază care avea să rămână întipărită în mintea fiicei sale, Henriette: „Să știți de la mine că este vorba să înceapă un război, dar de fapt începe pe pământ o altă epocă” (Cristea, 1996: 79).

Figura nr. 9 – Henri Stahl, în uniformă de locotenent de infanterie, cu sabie și chipiu (1916).
Foto Julietta, Photographie de la Cour royale.

În ciuda numeroaselor sale obligații, încurajat și promovat de Nicolae Iorga, fostul său profesor, care îi publică adeseori textele în revistele sale, Stahl reușește să dobândească și o oarecare notorietate literară. În câțiva ani îi apar mai multe

volum. După *Bucureștii ce se duc*, urmează culegerea de schițe *De la manevre și alte schițe vesele* (1912). În 1914 apare *Un român în lună*, roman științifico-fantastic, o premieră de gen în literatura română. La scurtă vreme, în 1915, vede lumina tiparului o nouă culegere de schițe, *Macabre și viceversa*. Acestea se adaugă și cărți de specialitate, printre care *Curs complet de stenografie cu vocale* (1909), ulterior reeditat, în repetate rânduri¹⁶.

La anunțul mobilizării generale, pe 15 august 1916, Henri Stahl, locotenent în rezervă, se prezintă neîntârziat la post. Este repartizat la Regimentul 6 „Mihai Viteazul”, același la care prestase și serviciul militar. Mai înainte avusese grijă să comande mai multe fotografii, în uniformă, faimosului studio fotografic „Julietta” (*Figurile nr. 9 și 10*).

Figura nr. 10 – Henri Stahl, în uniformă de locotenent de infanterie, cu sabie și chipiu (1916).

Foto Julietta, Photographe de la Cour royale.

¹⁶ La 20 noiembrie 1905 Henri Stahl înființează Societatea Românească de Stenografie, iar la 15 ianuarie 1906, publică primul număr al revistei lunare *Stenograful*. Revista va apărea în douăsprezece numere, fiind în cele din urmă sistată din lipsă de fonduri, la un an de la apariție. În 1939, este reluată, la inițiativa lui Aurel Boia, fost stenograf al Adunării Deputaților. Vezi *Stenograful*, anul II, nr. 1 (13), 15 ianuarie 1939, în care Aurel Boia relatează pe larg toate realizările lui Henri Stahl din domeniul stenografiei.

Cu o zi înainte de plecarea pe front, la 18 august 1916, îi scrie fiului său „iubit și cuminte”, o scurtă dedicație pe volumul său *Un român în lună* (Figura nr. 11). Călătoria imaginară era, la acea dată, singura scăpare din realitatea cruntă a războiului. Peste o lună avea să afle în mijlocul focurilor de armă și obuze, pe linia frontului.

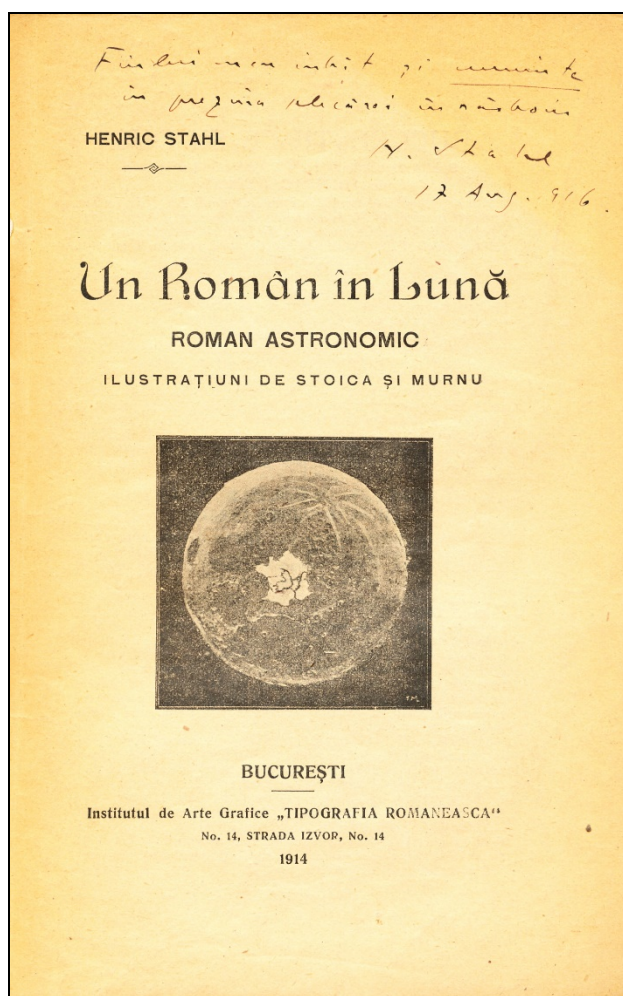

Figura nr. 11 – Dedicatie a autorului, către fiul său Henri, pe volumul *Un Român în Lună. Roman astronomic* (București: Institutul de Arte Grafice „Tipografia Românească”, 1914): „Fiului meu iubit și cuminte [ns. a.], în preția plecării în războiu. H. Stahl, 17 aug. 1916”.

În noaptea de 17 septembrie 1916, Henri Stahl ia parte la lupta de la Porumbacu, unde armata română va înregistra prima sa victorie. Dând dovadă de mare eroism, capturează patru tunuri inamice, dar este grav rănit la picior. Evacuat la Sanatoriul „Dr. Dimitrie Gerota”, din București, rămâne în spital până la

jumătatea lunii noiembrie. Capitala fiind amenințată, Stahl este trimis la Centrul de instrucție din Ploiești, cu ordin de a rămâne treizeci de zile, pe perioada convalescenței¹⁷. Este însă din nou evacuat, când sondele în flăcări de pe Valea Prahovei amenință cisternele de la marginea Ploeștilor. În data de 18 decembrie, îl găsim la Bacău, la Centrul de Instrucție al Armatei a II-a¹⁸. De acasă îi vin știri bune, populația Bucureștilor, aflată sub ocupație germană, este bine tratată¹⁹.

Pentru „bravura cu care a condus plutonul la atac în ziua de 17 septembrie 1916”, Henri Stahl este distins cu ordinul „Coroana României” cu spade, în gradul de cavaler²⁰. Imediat după aflarea veștii, își exprimă bucuria într-o scrisoare adresată lui Nicolae Iorga:

„Iubite și respectate domnule Iorga,

Printr-un curier care merge la Bărlad, trecând prin Iași, îmi permit a vă da o știre care știu că vă va bucura: Din *Monitorul Oficial* din 10 ianuarie aflu că mi s-a dat decorația Cavaler al Coroanei cu spade. M-am bucurat de decorație și o să o port pe uniformă pentru că mi-era rușine să stau la Centru, la cald, cu masă și casă bună și să văd trecând prin cancelaria mea atâția ofițeri mutilați, ieșiți din spital, or plecând pe front; cu decorația primită și cu semnul de rănit la braț n-o să mă privească prea urât și n-o să mă confunde cu cei cari <s-au învățit> (...)” (Bacău, 14 ianuarie 1917) (Țurlea, 1996: 49).

La mai puțin de două luni este avansat la gradul de căpitan de rezervă²¹ (*Figura nr. 12*). Bucuria este, însă, de scurtă durată. Evenimentele luaseră pe neașteptate o întorsătură dramatică, când proaspătului căpitan i se ordonase să preia comanda unui pluton de execuție. Refuzând să execute ordinul, este amenințat că va fi trimis în fața Curții Marțiale. În cele din urmă este numit la comanda unui centru de îngrijire a bolnavilor de tifos exantematic de la Gârleni, lângă Bacău. Ceea ce prezintă, într-o altă scrisoare către Iorga, ironic, drept o „promovare”, este în realitate o mutare disciplinară.

„Iubite și respectate domnule Iorga,

Am fost avansat căpitan la 1 noiembrie, odată cu decorarea ce v-am spus că mi s-a conferit pentru cele patru tunuri luate în ziua când am fost rănit. Mi s-a dat coroana în grad de cavaler, cu spade (la civil sunt și ofițer al Coroanei)

¹⁷ Vezi scrisoarea scrisă din Ploiești, 16 noiembrie 1916, în Țurlea, 1996: 27.

¹⁸ *Ibidem*: 35–36.

¹⁹ Din relatările lui Henriette Yvonne Stahl aflăm cum parterul casei din strada Izvor a fost rechiziționată de armata germană. Școala militară de pe dealul Spirii fusese transformată în spital, iar medicii de acolo petreceau în fiecare seară în casa familiei Stahl. Într-o noapte, văzându-și copiii speriați de zgomotele de la parter, Blanche coboară, hotărâtă să pună capăt petrecerii. În casă se face liniște, iar Blanche revine sus cu unul dintre ofițeri, specialist în boli de plămâni. Acesta o va trata și vindeca pe tânăra Henriette, ce suferea de o nouă dublă pneumonie, învățând-o să facă exerciții de respirație pentru a-și întări plămâni. (Cristea, 1996: 131).

²⁰ Decret regal din 7 decembrie 1916, în *Monitorul Oficial*, nr. 235, 10 (23) ianuarie 1917, p. 7594.

²¹ Decret regal din 6 martie 1917, în *Monitorul Oficial*, nr. 286, 9 (22) martie 1917, p. 8044.

E vorba să mi se dea acum un post de mare încredere: comandant al detașamentului de convalescenți ce se înființează acum la Gârleni, lângă Bacău. O să fiu șef arhitect, grădinar, zarzavagiu, șef medic etc. Sunt atâția, bieții oameni plini de răni și mizerii, cari mor zilnic din lipsă de îngrijire, încât sunt fericit că mi se va da prilejul să fiu folositor cu adevărat fraților mei făcând tot ce-mi va sta în putință de a reda sănătăței câți mai mulți, de a-i reda celor lăsați acasă, în mizerie, poate. Voi pune atâta suflet încât voi scăpa, sper, de urâtul tifos exantematic pe cei încredințați mie. (...)” (Bacău, 11 martie 1917) (*Ibidem*: 73).

Iorga îi trimite spre încurajare cartea sa *Relations des Roumains avec les alliés*²², pe care Stahl va însemna cu cerneală neagră: „Căpitan H. Stahl, 21/4/1917 Gârleni”²³. Deși reușește să îmbunătățească cu mult situația bolnavilor de la Gârleni²⁴, Stahl sfârșește prin a contacta el însuși boala, probabil în jurul datei notate pe cartea lui Iorga. Boala își va pune amprenta asupra sănătății sale, fragilizând-o și grăbindu-i, în final, sfârșitul. Ironie a sorții, nevinovăția locotenentului condamnat la moarte prin executare pentru spionaj a fost ulterior recunoscută, fiindu-i restituit gradul *post-mortem* și dându-i-se onoruri militare la mormânt²⁵.

Figura nr. 12 – Henri Stahl, în uniformă de căpitan de infanterie. În piept poartă ordinul „Coroana României”, cu spade (de război), în gradul de Cavalier, primit „pentru bravura cu care a condus plutonul la atac în ziua de 17 septembrie 1916” (*Monitorul Oficial*, nr. 235, 19 ianuarie 1917). (fotografie din anul 1917)

²² Éditions du Journal „Neamul Românesc”, Iassy, 1917.

²³ *Arhiva Familiei Stahl*.

²⁴ Vezi scrisorile către Iorga din această perioadă în Țurlea, 1996: 77–78, 81, 92–93, 9596, precum și relatarea din Stahl, H., 1941a: 9–12.

²⁵ Întâmplarea este relatată de autor în Stahl, H., 1941a: 6–8. Mai târziu va fi preluată de Petru Dumitriu, care o va include în romanul său *Cronică de familie*.

La începutul lunii mai 1917, Henri Stahl, aflat încă în convalescență, revine la Iași, unde își reia munca de stenograf la Cameră. La scurt timp după aceea, parlamentarii și alți înalți funcționari ai statului se vor refugia, de teama invaziei, în Rusia. Aflat în exercițiul funcției, Henri Stahl îi urmează, mai întâi la Odesa, iar apoi la Cherson. În Moldova revine, după multe peripeții, abia la sfârșitul lunii martie 1918²⁶.

Tot în martie 1918, și tot la Iași, un grup de tineri specialiști în științele sociale înființează Asociația pentru Studiul și Reforma Socială, care în câțiva ani avea să devină Institutul Social Român. Inițiativa îi aparținea profesorului Dimitrie Gusti. Asociația era un răspuns intelectual la emoția patriotică a vremii (Gusti, 1965: 177), dar și „o reacție împotriva desnădejdei” din fața dezastrului războiului (Bucuța, 1936: 579). Ideea promovată de susținătorii asociației era aceea potrivit căreia pagubele din ordinea materială puteau fi compensate și depășite printr-un adaus în ordinea morală (Institutul Social Român, 1926: 4). Se propunea reorganizarea, pe noi principii, a vieții publice românești. Vorbele goale trebuiau înlocuite cu o cunoaștere pozitivă a lucrurilor, cu folosirea înțeleaptă a mijloacelor disponibile și cu intervenția fiecărui cetățean potrivit capacităților sale. Numai astfel puteau fi remediate pierderile și putea fi redemarcat procesul de reconstrucție a țării.

HENRI STAHL, FIUL – PRIMELE CONTACTE CU SATUL ROMÂNESC ȘI CU ȚĂRANII

Printre persoanele care l-au marcat în primii ani de viață, Henri H. Stahl avea să îl menționeze pe istoricul Nicolae Iorga. „Îl știam de mic copil – afirmă el în amintirile sale –, fiindcă Iorga, într-o anume perioadă de timp, venea săptămânal la noi la masă, iar alteori, pentru a lucra nopți întregi cu tatăl meu, la redactarea unor cărți pe care le dicta plimbându-se prin odaie, tatăl meu având grijă de a da manuscrisului o redactare ca pentru tipar” (Stahl, H.H., 1981: 14). Despre prezența constantă a marelui istoric în casa familiei și munca de noapte pe care o desfășura cu Henri Stahl menționează și Henriette Yvonne Stahl, care își amintește cum, copil fiind, adormea în sunetul mașinii de scris și al vocii marelui istoric, care se plimba prin odaie, dictând (Cristea, 1996: 83–84). Cele două familii, Stahl și Iorga, cu toți copiii reușiți, luau, de altfel, adeseori masa împreună, iar între Henri H. Stahl și Mircea Iorga avea să se lege o prietenie statornică.

Asemenea părintelui său, tânărul Henri (*Figura nr. 13*) se va lega de Iorga „cu o admirație fără margini” (Stahl, H.H., 1981: 14). Publicațiile acestuia, aflate în număr mare în biblioteca tatălui său, revistele sămănătoriste din Vechiul Regat, precum și cele din Transilvania, vor constitui lectura sa de bază, aceea a primei tinereți. Idealurile sămănătoriste îl vor marca prin natura lor umană și progresistă

²⁶ Întâmplările prin care trece vor fi relatate cu lux de amănunte în *Cu Parlamentul în U.R.S.S.* (1941).

(*Ibidem*: 15–16). În mintea tânărului crescut la oraș, de o mamă și o bunică franțuzoaice și botezat în rit catolic, interesul față de satul românesc și cultura populară fusese stârnit.

Figura nr. 13 – Henri Stahl, fiul, în uniformă școlară (probabil anul 1915).

În toamna anului 1916, în timp ce tatăl său lupta pe front alături de soldații Regimentului „Mihai Viteazul, Henri Stahl intra elev la Liceul „Mihai Viteazul” din Capitală²⁷. Anii de liceu vor fi pentru el anii de război, tranziția de la copilărie către adolescență realizându-se pe fundalul zbuciumat al confruntărilor armate. Tot acum însă va stabili și primul contact cu lumea satului românesc și cu țărani, în persoana lui Iordache, ordonanța locotenentului Henri Stahl și a soției acestuia, Voica.

Țăran din comuna Fălăștoaca (jud. Giurgiu), soldatul Iordache salvează viața locotenentului Henri Stahl în lupta de la Porumbacu, scoțându-l din linia întâi, după ce fusese rănit (Cristea, 1996: 28).

Îl regăsim pe Iordache în schițele *Ciorapii lui Iordache și Ieși afară!... Am fost un dobitoc!...*, dar și în *Porumbacu* (Stahl, H., 2018), unde, deși nu îi este menționat numele, îl putem recunoaște într-unul din cei doi „soldați devotați” care i-au acordat primele îngrijiri locotenentului rănit, cărându-l apoi până la postul de prim-ajutor. Iordache va rămâne toată viața devotat locotenentului său. Prețuirea reciprocă transpare dintr-o scrisoare adresată lui Iorga, din perioada refugiului în Rusia. „Vă rog, domnule Iorga – scrie Henri Stahl din Cherson, în septembrie 1917 – să fiți bun a spune lui Iordache că îi dau ordin să plece la Bacău. Nu-l pot lua în

²⁷ *Arhiva Familiei Stahl* – Ministerul Instrucțiunii și al Cultelor, Liceul „Mihai Viteazul” din București, Certificat de Absolvire a Liceului, Secțiunea Reală, nr. 26 (171) din 1 noiembrie 1919.

Rusia; n-o să mă întorc curând în țară. Să meargă și el la datorie, să se puie la Bacău la dispoziția Centrului de Instrucție, de care depindem. Îi scriu și lui mulțumindu-i pentru devotamentul ce mi-a arătat cât am fost rănit” (Țurlea, 1996: 169).

În timpul luptelor de la Porumbacu, cum satul lor fusese ocupat de bulgari, Voica se refugiază la București, în casa familiei Stahl (Cristea, 1996: 28). Henriette Yvonne Stahl povestește cum aceasta s-a împrietenit cu mama sa, franțuzoaica, amândouă așteptând vești de pe front, de la bărbații lor. În preajma ocupării Munteniei de către armata germană, Voica, de teama nemților, „a cărat la noi acasă o căruță întreagă de alimente și țeale”, își amintește și Henri H. Stahl (Stahl, H.H., 1981: 17–18). Din când în când după aceea ea continuă să vină la București, să vadă ce se mai întâmplă, aducând cu sine alimente, în ciuda pazei puse de nemți la bariera orașului. Voica îl ia cu ea, în drumurile sale de aprovizionare clandestină de la Fălăștoaca la București. „Era uimitoare tehnica ei de a intra și a ieși din oraș, pe la mahalale, străbătând prin curți de oameni, ferind șoselele – își amintește acesta în continuare. Calmă, tăcută, cu ochii mereu la pândă, Voica se strecura printre patrulă, ca și când neam de neamul ei n-ar fi făcut altceva decât contrabandă prin <vama cucului>” (*Ibidem*: 17). Spre sfârșitul războiului, plecat cu un grup de colegi de liceu, Henri ajunge în Fălăștoaca, unde rămâne mai multe zile. Voica îl arată la lume, spunând că este „băiatu’ lu’ don’ locotenent a’ lu’ Iordache” (*Ibidem*: 17–18). Tot ea îl introduce în viața mohorâtă a satului părăsit de bărbații plecați la război. Lumea aceea de femei, bătrâni și copii, în care „toate zvonurile și spaimetele trec din casă în casă, din gură în gură” (*Ibidem*: 18), avea să lase o vie impresie asupra tânărului. Este primul său contact cu străvechea viață de obște a satului românesc.

După încheierea păcii, Iordache și Voica o vor lua la ei pe tânăra Henriette, slăbită și bolnavă de plămâni. „(...) Văzându-mă foarte slăbită – povestește aceasta peste ani – (...) m-au cerut să merg cu ei la țară, că acolo e mai mult aer și <s-o găsi ceva lapte și ouă>. Și m-am dus. Am trăit luni de zile, ani de-a rândul cu ei în casă și am participat efectiv la viața lor. Așa i-am cunoscut” (Cristea, 1996: 28). Din această conviețuire a luat naștere *Voica*, romanul ce o va transforma pe tânăra bolnăvicioasă, repetentă și cu liceul neterminat, într-una din cele mai mari scriitoare ale literaturii române²⁸.

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

După război, Henri Stahl publică o nouă culegere de schițe intitulată *Spion* (1924). Textele incluse sunt toate dedicate războiului; unele, redactate pe front, fuseseră mai întâi publicate de Iorga în paginile revistelor sale (*Drum drept, Zări*

²⁸ După mărturisirile autoarei, tot ceea ce este descris în *Voica* este autentic. Astfel, Iordache (Dumitru, în roman), în timpul refugiului din Moldova, locuise împreună cu Henri Stahl în casa lui Iorga. Acolo, o lasă pe femeia de serviciu însărcinată. Știind că Voica nu poate avea copii, Iordache ia copilul cu el și i-l dă nevastei să-l crească. Aceasta este drama personajului principal, pe care se va țese acțiunea romanului (Cristea, 1996: 34).

senine, Neamul Românesc)²⁹. Autorul descrie existența „celor mici”, după cum îi numea Nicolae Iorga, a soldaților „ce dau unei oștiri nu numai vitejia și supunerea, dar și voioșia și seninătatea”, acei „bieți oameni care rabdă mai mult decât ceilalți și, la întâmplare, pot dovedi că, și din punctul de vedere moral, pot mai mult decât ei” (Iorga, 1912: 19–20). Țăranilor tăcuți și harnici, ce și-au lăsat în grabă gospodăriile pentru a se prezenta la post din prima zi de mobilizare, li se opun bucureștenii flecari, „învârțiții” și lașii, cei care prin orice mijloace caută să scape de corvoada datoriei. Numele și vorbirea personajelor trădează ocupații și etnii diferite. În curând toți se vor înfrăți sub „puterea uniformei”, în lupta comună pentru apărarea aceluiași steag. În textele lui Henri Stahl, prezentul se îmbină cu trecutul și cu speranța în viitor. Ele emană bunătate și umanitate. Descrierile lungi și trăirile intense sunt completate de dialoguri savuroase și situații neașteptate. Tristețea se îmbină cu veselia, deznădejdea cu speranța. Umorul fin nu ponegrește, ci încurajează, făcând suportabilă „grozăvia războiului”. Atenția pentru detaliu, obiecte, gesturi, expresii, cuvinte, denotă o mare sensibilitate.

În 1919, la optsprezece ani neîmpliniți, tânărul Stahl se înscrie, la dorința părinților, la Facultatea de Drept, asistând însă, din proprie inițiativă, și la cursurile Facultății de Litere și ale altor facultăți (Stahl, H.H., 1981: 13; Rostás, 2000: 9). A asistat astfel la prelegeri variate, susținute de mari nume ale vremii (Titu Maiorescu, Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Simion Mehedinți ș.a.). După absolvirea studiilor (1922) urmează stagiul militar, se înscrie în Barou (1924) și urmează cursurile de doctorat în economie politică (1923–1924). În curând își dă seama însă că locul său nu este în lumea tribunalelor și că este mai degrabă atras de istorie, filosofie și literatură, domenii pe care le aprofundează acasă, citind cărțile din bogata bibliotecă a familiei (Rostás, 2000: 22). Un rol hotărâtor în această perioadă îl va avea și fratele său mai mare, Gaston, care îl va introduce în gândirea marxistă, deschizându-i astfel orizontul către științele sociale (Stahl, 1981: 18–21).

Tânărul Stahl este familiarizat cu mașina de scris deja de copil, iar dactilografia și stenografia le va deprinde repede. Ca și tatăl său, la optsprezece ani ocupă prin concurs un post de stenograf parlamentar (*Ibidem*: 21), ce îi va permite să se întrețină o lungă bucată de vreme. Mai târziu va ajunge chiar să publice, împreună cu Aurel Boia, un manual de stenografie (Stahl și Boia, 1949). Tot datorită stenografiei învățate de la părintele său îl va întâlni, în cele din urmă, și pe

²⁹ De curând, cele treisprezece schițe incluse în volumul *Spion*, la care au fost adăugate alte trei schițe, au fost republicate sub titlul *Porumbacu* (ediție îngrijită, introducere și note de Irina Stahl, Editura Vremea, 2018, 183 p.). Ordonate cronologic, în succesiunea evenimentelor descrise, textele fac referire la: manevrele militare anuale premergătoare războiului, desfășurate în sudul țării; pregătirile militare de pe Valea Prahovei, din primăvara anului 1916; starea de agitație și suspiciune generalizată ce pusese stăpânire pe populația bucureșteană odată cu decretarea mobilizării generale, la 15 august 1916; lungile marșuri către linia frontului și ocuparea pozițiilor de luptă; dramatica confruntare cu trupele germane, din 17 septembrie 1916, în apropierea satului Porumbacu de Sus (jud. Sibiu) și lunga și chinuitoarea retragere către Moldova. Volumul se încheie în preajma datei de 23 noiembrie 1916, când Bucureștii vor fi ocupați de trupele germane.

profesorul Dimitrie Gusti. În februarie 1926, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, asistentul lui Gusti la Universitatea din București, știind că Stahl stăpânește stenografia, îl întreabă dacă ar vrea să vină să consemneze o conferință ținută de Gusti la Brăila (*Ibidem*: 23). Această primă întâlnire avea să pună bazele unei îndelungate colaborări, de aproape trei decenii.

Altoit la școala sociologică a profesorului Gusti, tânărul Henri Stahl va sfârși prin a-și dedica întreaga viață cercetării științifice a satului românesc. Pentru a se deosebi de tatăl său, al cărui nume îl poartă, va adăuga inițiala acestuia numelui său, devenind Henri H. Stahl. Ca și părintele său, va nutri față de sat și țărani un profund și sincer atașament. Și nici nu s-ar fi putut altfel, atâta vreme cât „regula cea mare, de la care nu trebuie să se abată [cercetătorul vieții sociale] – afirma el într-un manual de metodologie – este aceea a respectului, mai mult decât atât, a iubirii pentru cei pe care-i cercetează” (Stahl, H.H., 2001: 10). Pe cât de intense vor fi însă respectul și dragostea sa pentru lumea satelor, pe atât de mistuitoare va fi și durerea pricinuită de moartea sa lentă, despre care va fi chemat să dea mărturie. „Aș vrea să strig și să țip moartea tăcută a satelor”, avea să îi scrie el lui Anton Golopenția în 1934–1935, într-o emoționantă scrisoare, în care își mărturisea neputința în fața acestei constatări (Golopenția, 2014: 436). Își va asuma pentru restul vieții rolul de cronicar, redând înțelegerea sa asupra acestei lumi pe cale de dispariție, felul în care el o cunoscuse, înțelese și trăise.

BIBLIOGRAFIE

1. Bucuța, Emanoil (1936). „Institutul Social Român”, în *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, anul XIV, *Omagiu Profesorului D. Gusti, XXV de ani de învățământ universitar (1910–1935)*, vol. II, p. 577–594.
2. Cristea, Mihaela (1996). *Despre realitatea iluziei. De vorbă cu Henriette Yvonne Stahl*, București: Minerva.
3. Țenovici, Dinu (ed. princip.) (2014). *Dimitrie Gusti 1880–1955*, București: Biblioteca Centrală Universitară „Carol I” din București, Editura Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I”.
4. Golopenția, Anton (2014). *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923–1950)*, vol. IV, București: Editura Enciclopedică.
5. Gusti, Dimitrie (1965). *Pagini alese*, București: Editura Științifică.
6. Gusti, Dimitrie (1934). *Sociologia Militans. Introducere în sociologia politică*, vol. I, București: Editura Institutului Social Român.
7. Institutul Social Român (1926). *Institutul Social Român 1921–1926*, București: Cultura Națională.
8. Iorga, Nicolae (1912). „O nouă carte a domnului H. Stahl”, în *Neamul Românesc Literar*, anul IV, nr. 1–2, 22 ianuarie 1912, p. 19–20.
9. Protopopescu C.P. (1891). *Tratat de stenographie pentru limba română*, Bucuresci: Tipo-Litografia E. Wiegand & C. Savoiu.
10. Rostás, Zoltán (2000). *Monografia ca utopie. Interviuuri cu Henri H. Stahl (1985–1987)*, București: Paideia.
11. Stahl, H. (1908) *Rezumatul cursului de stenografie românească al lui H. Stahl*, Vălenii de Munte.
12. Stahl, Henri (1941a). *Cu Parlamentul în U.R.S.S., 1916–1918*, București: „Marvan” S.A.R., 109 p.

13. Stahl, Henri (1941b). „Cum am învățat stenografia”, în *Stenograficul*, anul II, mai 1941, nr. 9 (21), p. 193–196.
14. Stahl, Henri (2018). *Porumbacu*, ediție îngrijită, introducere și note de Irina Stahl, Editura Vreamea, 2018, 183 p.
15. Stahl, H.H. (2001). *Tehnica monografiei sociologice*, ediție îngrijită de Septimiu Chelcea, București: Editura SNSPA.
16. Stahl, Henri H. (1981). *Amintiri și gânduri...*, București: Minerva.
17. Stahl, Henri H. și Aurel Boia (1949). *Manual de stenografie*, București: Editura de Stat.
18. Ștrempel, Gabriel (coord.) (1996). *Bibliografia Românească modernă (1831–1918)*, vol. 4, București: Editura Academiei Române.
19. Țurlea, Petre (ed.) (1996). *Scrisori către N. Iorga (1916–1918)*, vol. 5, București: Editura Minerva.

ANEXA

**PORUMBACU
17 Septembrie 1916³⁰**

În fundul de vale, înconjurat de păduri, cu capacul de nori grei apăsând trupurile noastre sleite de oboseală și foamete, noaptea veni repede și tunul tăcu, descordând nervii.

Iarăși numai comandanții de batalioane fură chemați la raport. Această desconsiderare a noastră, a celor cu galoane puține, ne dorea și era o greșeală căci cu altă mândrie am fi strâns în jurul nostru sufletește soldații dacă, de la șefi am fi aflat exact sacrificiul ce ni se cerea, dacă am fi știut măcar ce trupe amice urmau să colaboreze cu noi. Atâta simțeam: că dușmanul se masează pe Olt pentru a opri înaintarea noastră spre Sibiu, și atâta știam: că la flancul nostru drept este Regimentul 21 Infanterie. Dacă Regimentul 6 „Mihai Viteazul” forma capul coloanei de înaintare sau mai erau alte trupe la stânga noastră, nu putusem afla.

În așteptarea ordinelor, oamenii, aplicând instinctiv principiul că în campanie să mănânci când ai ce și să dormi când poți, se odihneau, trântiți pe iarbă, insensibili la ploaia caldă, mărunță, ce începuse a cade. Ghemuit sub pelerina neagră de cauciuc, șezând turcește, rezemat de un brad, am adormit și eu adânc, fără să fi simțit că ploaia se întetise, că apa, curgând de la deal sau prelinsă pe trunchiul bradului umbrelă, formase o băltoacă sub cortul pelerinei mele. M-am deșteptat la chemarea căpitanului G. Bădulescu, comandantul batalionului nostru, și aflai că fusesem sortit să fiu de avanposturi în noaptea aceea. Conștiința răspunderii mari ce asumam, goni somnul. Pe întuneric cumplit am urcat, pe o potecă a pădurii, dealul și cu mare greutate sentinelele putură fi plasate, cu mâinile însângerate de măcăcini, prin desișul pădurii.

La unu noaptea un om de legătură mă înștiință că reluăm marșul.

Conduc de un țaran ardelean, regimentul, cu locotenent-colonelul Socolescu în frunte, porni în spre nord-est – cum îmi arătară acele fosforescente ale busolei – cam în direcția de unde tunurile ne bătuseră în ajun. Am înaintat astfel în noapte mecanicește, neștiutori de țel, conduși de călăuza aceea în care poate ne încredeam prea ușor, două ore în cea mai mare tăcere.

Pe la trei tunul bubui de câteva ori, dar din spre vest. Dușmanul deci schimbă peste noapte poziția artileriei, retrăgându-se, ori călăuza rătăcise drumul.

³⁰ Schița *Porumbacu* a fost inițial publicată în volumul *Spion* (Editura „Cartea Românească”, București, [1924], p. 110–123), volum distins la data apariției cu premiul Societății „Cartea Românească”, una dintre cele mai vechi și prestigioase case editoriale din România. Concomitent, a circulat și sub formă de extras (București, Imprimeria „Marvan” S.A.R., [1924–1925], 15 p.). Recent, schița a fost inclusă în volumul care îi poartă numele, apărut la Editura Vremea (2018, p. 126–135).

Colonelul opri marșul și, după o nouă consfătuire între cei mari și călăuză, regimentul primi ordinul să se întoarcă. Contramișcarea se execută cu acea silă și început de neîncredere în șefi care se produce ori de câte ori se ordonă un contra marș. Întunericul era cumplit, înaintam cu greu pe drumul de pădure îngust, lunecos, în coloană de marș deșirată, trași de haine îndărăt de crăcile ce ne loveau peste obraz, fășâind din frunzele ude.

După mai bine de un ceas de mers în întunericul acesta de mormânt, negrul cumplit al nopții se încenuși; deasupra capetelor noastre, între șirurile de copaci mărginind poteca, se întindea ca o lungă fâșie de pânză murdară, drum alb suprapus peste poteca neagră pe care pășeam. Și dunga de cer se tot spălăcea. Puteam desluși acum siluete de copaci desprinse din umbra desişului păduros ce din vârful dealului se prăvălea spre șes. Ziua zorea parcă în calea noastră și mersul se sprinteni.

Deodată, la câțiva pași, jos în pădure, o salvă de focuri sfâșie zorii și mitralierele începură să țacăne grăbit, astmatic... Un fior ne străbătu până în creștet și regimentul se opri, cu fața spre vale. Tunul, în aceeași clipă, începu să bubuie tumultuos, de șase ori, foarte aproape, pe stânga.

Nu cred să fi fost om căruia să nu-i fi fost frică până în rădăcina părului în clipa aceea. Cu fața ca varul, gura fără buze, dinții încleștați, așteptam ca focul să se deschidă și la spatele nostru, să fim încercuiți în pădure; dar numai de jos, din față, răpăiau puștile, lătrau tot mai rele mitraliere și tunul demoralizator bubui iar, lângă noi parcă, făcând să urle pădurea.

Nu eram încercuiți, dar ne surprinsesem reciproc, folosind noaptea. Și astfel, fără plan de luptă, fără a cunoaște forțele inamicului, s-a angajat prima din cele patru mari bătălii victorioase ale războiului ce avea să reînchege un neam.

Voința redeveni stăpâna trupului și ordinele sosiră. O companie se risipi în trăgători, coborând, prin desiș, povârnișul abrupt; în pas alergător o companie și apoi alta, porniră, pluton după pluton, pe potecă, spre vest. Căpitanul Gh. Bădulescu ordonă: „A cincea, ÎNAINTE!"; comandai „După mine MARȘ!” și după câteva zeci de metri eram cu Plutonul I la liziera pădurii, pe sprânceana unui deal dominând valea bătută de mitraliere. Companiile pornite înaintea mea, înșirate în linii de trăgători, deschiseră focul. Trecui de o companie, de o a doua. Tunul trase iar, cu furie, neregulat. Șrapnele se spărgeau sus, ca mingi de zăpadă. Pe stânga, era o pădurice; în față, spre nord-est, se întindea până departe spre Olt, șesul. În pas repede trecui și de compania întâia, înșirată pe muchea dealului, unde aștepta ordine, fără să tragă. Era fosta mea companie, pe care trei luni de zile o comandasem la Azuga, cu oamenii căreia mă simțeam adânc unit sufletește, pe când pe oamenii Companiei a 5-a cu care intram în foc, abia îi cunoșteam.

„Să trăiți dom'le locotenent!”, „Să trăiți băieți!” ne spuserăm, recunoscându-ne.

Trecui și mai spre vest și, când tunul bubui iar, și văzui, foarte aproape, cerul fulgerând de flacăra gurilor de foc, atunci, instinctiv, semiconștient, amintirea groazei ce o inspiră oamenilor tunul, mă făcu ca, fără să aștept ordine, să strig:

„După mine, băieți! La tunuri!!!”. Și, cu carabina în mâna întinsă, în semn de raliere, am coborât într-o fugă valea bătută de mitraliere, am urcat o râpă, urlând mereu: „După mine, băieți! La tunuri!!!”. Două bubuituri au trecut deasupra capului meu, cu zgomot infernal; aerul, deplasat de proiectil, îmi smulse capela, lăsându-mă surd și amețit o clipă. Și am strigat: „Înainte! Uraaa, Uraaa!” și am ajuns pe creasta din față; o baterie inamică era ceva mai departe în vale. Lângă tunuri, siluete mici, negre, de soldați cu coifuri țepoase, puneau atelajele. Două tunuri se desprinseseră și fugeau. Am ordonat: „Înălțător 400 metri, trageți asupra cailor!” și, proptind carabina de un brad, am tras în cai ochind câte unul din fiecare atelaj, pe rând, și caii – îi văd și acum sârmanii – s-au cutremurat și au picat. „Înainte, ura!” și am prăvălit valea spre tunuri – patru obuziere – și după mine urlând „Pe ei, bă!”, se luară nu numai soldații din plutonul meu, dar și din Compania 1-a, fosta mea companie, împreună, amestecați, eșalonați după puterea de fugă a fiecăruia. Servanții tunurilor, și cu ei alte mici siluete negre de soldați cu coifuri țepoase – nemți, primii nemți cu care ne ciocneam – fugeau demoralizați de vuietul sălbatec: „Pe ei bă!”. Și am ajuns la tunuri, – alătura de mine, fostul meu plutonier din a întâia, Stoianovici – și acolo, la tunuri, ne-am îmbrățișat. Și, trecând de tunuri, iar am pornit în urmărire, sărind peste trupuri. Ici colo, ajuns din spate, un german se oprea în genunchi, cerșea cruce și cădea fulgerat. Lângă mine, un ofițer rănit, implora milă, îngrozit: îl lua la ochi un soldat... Cutremurat de scârbă, redevenind om într-o clipă, opri mâna soldatului strigând: „Ce faci? Iartă-l! E rănit!”... și atunci soldatul, dezmeticit, rămase inert, cutremurat de conștiință, și arma îi căzu din mână...

Înțelesei greșeala mea: refăcusem un om dar distrusesem un soldat. Și atunci, perfect stăpân pe mine, conștient de toată grozăvia datoriei ce o aveam în puterea uniforme ce de bunăvoie purtam, am zguduit de braț soldatul, i-am strigat sălbatec: „Înainte! Huraa! După mine!” și, târându-l de mână, o luai spre cele două tunuri salvate de nemți și care se micșorau fugind pe câmp. Și am tras foc după foc, gonind, oprindu-mă, pentru a trage iar, cât timp am crezut că prin focuri voi putea opri tunurile scăpate. Nu mi-am dat seama că pe stânga, dintr-o tranșee, nemții trăgeau asupra noastră. „Culcat! Fața la stânga! Trage!” am ordonat, dar comanda de „Foc!” nu se execută.

În jurul meu rămăseseră douăzeci de oameni din cei șaptezeci ai plutonului meu. Atât. Și ei, cu capul în pământ, în dosul movilitei care îi masca, nu mișcau.

Mă judecai aspru: fusesem poate un bun soldat, dar prost ofițer, căci n-am știut ține oamenii în mână și, în dorința de a lua tunurile, n-am privit îndărăt câți mă urmează și la atac se rupe disciplina, cei lași rămân în urmă, se ascund la primul prilej.

Din tranșee vedeam ieșind coifuri nemțești, apoi capete, trupuri. Zguduindu-mi tovarășii, trecând de la unul la altul, arătându-le pericolul, implorând, câțiva, cu greu, ascultă, trag, și nemții, prudenți, reintră în tranșee. Dar cartușele ni se isprăveau, țeava carabinei frigea și, cum încetam focul, dușmanul întetea pe al lui, scoțând capul spre a ochi mai bine, așa încât trebuia, chiar fără a nimeri, să tragem.

Din spate nu venea nimeni. Eram singuri, izolați în partea aceasta de câmp. Trimit un om după muniții, după ajutor sau ordine. Nu se întoarce. Atunci, când nu mi-au rămas decât două încărcătoare, la rândul nostru am fugit de nemți în spre pădurice, la tunuri. Ca muștele bâzâiau gloanțele pe la urechi, iar praful țâșnea în toate părțile în jurul nostru din pământul greblat de focuri. Nu știu câți am ajuns la marginea păduricii. Cu soldații ce rămăseseră pitiți după copaci, am redeschis focul. Dușmanul, în ordine de astădată, oprindu-se la fiecare douăzeci de pași, trăgea, înainta iar, disciplinat, și s-apropia continuu de tunuri, cu tot tirul înțetit.

În sfârșit, ai noștri, în năvală mare, goarna sunând atacul, veneau în mase și se umplu pădurea. În zare din toate părțile, bețișoare negre apăreau ca din pământ: nemții din tranșeele săpate din vreme, ieșeau la atac, cerc în jurul orizontului. Dar tot mai mulți, în luciri de baionete, veneau acum și ai noștri.

Sunt o apă de nădușeală, fașele jambierelor mi s-au desfăcut, nasturii s-au rupt, cămașa mi-a ieșit de sub tunică; nesomnul, oboseala acumulată, mă copleșesc și trebuie să mă odihnesc, sleit cu totul de puteri.

În hurale înaintau ai noștri, trăgând din mers, trăgând mecanicește, ca într-o beție; gloanțele vâjâiau la urechi și din față și din spate, de la dușmani, de la ai tăi, pădurea se cutremura de zgomot, o ploaie de crăci rupte, tocate de gloanțe, de frunze smulse, cădea, și goarna, fâșii-fâșii, domina când și când împușcăturile. Obuze încep să cadă, ridicând pe locul exploziilor – ca și când în pământ, sub noi, ar fi fost tunurile vrăjmașe – vulcani de zgură, gheizere de pământ. Un mesteacăn este decapitat și capul atârnă jalnic peste trupul alb rămas în picioare; un brad lovit la rădăcină, este aruncat, scuipat în văzduh cu pământ negru și trupuri ciopârțite. Dușmanul ocolea stânga noastră, spre a ne învălui. Atunci, fără să recunosc un singur soldat din ai mei, reintru în luptă, îndreptând focurile. Nemții se apropie. Din rândurile lor, o rachetă, șarpe de foc splendid colorat, se înalță și artileria scurtează tirul. Mai spre stânga, la spatele meu, două mitraliere pârâie și frontul nostru se lărgește spre vest: Regimentul 6 Vânători, foarte brav, foarte disciplinat, intrase în foc oprind învăluirea. Comandantul mitralierelor, un locotenent de vânători, este extraordinar ca curaj și sânge rece. Bărbos, cu ochelari, face minuni cu cele două biete mitraliere ale lui. Le schimbă continuu din loc, secerând când ici, când colo; iar când mitralierele lui răpâiau cu ritm regulat, răspunzând mitralierelor germane, ofițerul se ducea la soldați și îi îndemna. Singur în picioare, se plimba în fața oamenilor, învărtind în mână, ca un baston, o sabie mare nemțească găsită pe câmp. Amenință pe unul, îndeamnă pe toți, prin curajul său, iar fuge la mitraliere, mai schimbându-le poziția.

Recunoscui în viteazul cu ochelari și barbă roșcată pe fostul meu elev Gh. Garoescu³¹. De la dânsul prind din nou curaj de acțiune, strâng oamenii,

³¹ Gheorghe (George) Garoescu (1886–1939), fostul elev de la Școala Militară de Ofițeri de Infanterie, multiplică faptele de bravură. Rănit o lună mai târziu, în apropiere de Brașov, revine pe front și încheie războiul cu gradul de maior. În 1919, semnează următoarea dedicație pe volumul *Războiul Neamului Românesc, 1916–1918* (Editura Gazeta Transilvaniei, Brașov, 1919): „Dlui Stahl,

împingându-i pe linia de foc. Noi împuşcături se aud mai la stânga și mai spre sud. Nu știm, în lipsa culpabilă de știri în care am fost lăsați tot timpul, dacă sunt trupele noastre sau nemții. O rachetă și focul viu ce-1 deschid ne arată că dușmanul încerca iar o ocolire. Lărgim linia trăgătorilor, companiile sunt amestecate, Regimentul 6 Vânători, cu 6 „Mihai Viteazul”.

Greutatea mare este să miști oamenii din locul unde s-au culcat în trăgători. Aceeași oameni care, ca niște lei, în strigătele de „Pe ei bă” au alergat Ola atac, nu se mai mișcă odată ce, culcați, au găsit în fața lor un tufiș, o tufă de iarbă mai înaltă, un mușuroi de furnici, unde, fiindcă nu mai văd dușmanul, se cred la adăpost. Maiorul Iacobini, din vânători, și el în picioare, sare de la om la om, oprind fugarii cu amenințări de revolver, făcând să înainteze lași. Un soldat, cu capul după un mușuroi de furnici, paralizat de frică, nu vrea să înainteze nici chiar când maiorul îi pune revolverul la tâmplă. Cu un gest de descurajare, ofițerul îl lasă, dar soldatul este lovit chiar în clipa aceea prin mușuroi, de un glonț drept în creștet. Atunci numai alți soldați, care și ei s-au crezut adăpostiți de o casă de furnici, se ridică și fac un ultim salt lângă tovarășii de pe linia trăgătorilor. Pe când maiorul, cu mâna la ochi, privea în picioare mișcările dușmanului, un glonte în inimă îl culcă la pământ. Strig: „Săracul” și în aceeași clipă simt o durere groaznică la picior, ca și cum mi s-ar fi tăiat dintr-o dată toată laba, și cad leșinat.

Când, încet, mi-am revenit în fire, știu că am strigat „Maman”, că, plecat spre mine, ținându-mi mâna, era locotenentul Garoescu. Când am deschis ochii, s-a întors la mitralierele lui. Caporalul Petrescu și alt soldat din compania mea, mă descălțaseră și-mi făceau un pansament cu pachetul meu individual. Atunci o grijă mă cuprinse, violent, poruncitor: să nu cad prizonier. În coate și genunchi, ajutat de cei doi soldați ai mei, nevoind să mă opresc o clipă, m-am târât spre cuibul de răniți. În îngrozitorul meu drum, după o muche de deal am trecut lângă un întreg pluton stând liniștit, ferit de gloanțe, oamenii făcându-și țigări. Indignarea îmi dădu puterea să insult pe sublocotenentul rezervist X., să zvârl tabachere unui gradat și să-i ordon să-și ducă oamenii la datorie. M-am mai târât câteva sute de metrii, pierzând mult sânge, cuprins de groaza de a nu avea puterea să scap. Mânați desigur de aceeași groază de a nu cădea prizonieri, mulți, parcă în fiecăre colț, se târau mutilați, printre morți, agățându-se de copaci, silindu-se să se scoale și căzând copleșiți. Lângă un soldat ucis era o bicicletă. M-am rugat să fiu urcat pe dânsa și astfel, cu piciorul găurit în gleznă întins pe ghidon, și sprijinit de cei doi soldați devotați, am putut ajunge la cuibul de răniți. Un infirmier din batalionul meu, Caruso, mi-a strâns bandajul, oprind hemoragia cu două monede de nichel și așchii de lemn, și, pe o targa m-au dus la postul de prim ajutor unde, în bătaia

în semn de prietenie trainică și amintire a elanului vijelios dela Porumbac. Maior Garoescu, București, 20.IV.'19” Continuându-și cariera militară, Maiorul Garoescu va ajunge până la gradul de general. De curând, a fost publicat jurnalul său de front: *Jurnal de front, vise de iubire (14 august 1916 – 28 septembrie 1918)*, (2017). București: Editura Militară, 336 p. + il., în care este menționat și Henri Stahl.

tunului, doctorii Constantinescu și Haret, doi bravi, își făceau cumplita datorie. De aici, cu targa, brancardierii m-au dus spre ambulanță, dincolo de tunuri, urcând dealul pe care îl cobora tocmai în hurale, în fruntea companiei sale, locotenentul Milicescu, slab, oacheș, cu o lopată Linemann în mână, ținută în dreptul frumoșilor săi ochi negri, într-un cochet gest de ferire.

În greoaia masivă trăsură de ambulanță, zece răniți mai norocoși fuseseră strânși de pe imensitatea câmpului de luptă. Mi se făcu un loc și ambulanța, hodorogită, diformă, porni, chinuindu-ne groaznic, pe drum bolovănos de munte. Cu fața crispată, răniții, cu mâna ținută milos pe partea mutilată a trupului lor, se sileau să-și țină trupul nemișcat la hopuri și doar capetele oamenilor se bălăbăneau cu mersul ambulanței. Mirosul de sânge și iod, în cutiuța încinsă de soare în care eram înghesuiți, îți dădea grețuri; gemetele erau înăbușite de huruitura roților și zbârnăitul geamurilor. În colțul din stânga, un soldat, lovit în limbă pe când striga „Hura!”, ne arăta, halucinant, gura-i plină de sânge închegat și bale. Drumul urca și cobora continuu, trupurile sângerânde se ciocneau când spre față și când spre fundul trăsurii fără arcuri. La un vad, peste pietroaie, ambulanța s-a răsturnat în apa, căzând unii peste alții tot pachetul urlător de mutilați.

Seara ne-au coborât pentru o noapte într-o casă țărănească plină de răniți, culcați pe jos, lipiți unii de alții. M-au întins pe un pat de scânduri lângă un sublocotenent grav rănit în abdomen, fiul amiralului Bălescu. În fața noastră soldatul cu limba smulsă scotea, din gura-i larg deschisă, un urlat gutural lugubru, fără sfârșit.

În noaptea aceea, sub lumina galbena a unei lămpi de petrol, ce proiecta în siluete uriașe, negre, jucătoare, pe peretele alb umbra celor palizi ca moartea, în odaia aceasta spital, concentrând toată oroarea măcelului comandat, vuind de vaietele înăbușite ale celor care, clănțănind din dinți, încercau să oprească sângele, picurând din cârpe cleioase ale celor care, delirând, gesticulau urlând, ori într-o imobilitate cadaverică erau și mai îngrozitori, am priceput toată grozăvia războiului.

